

Vasile BAHNARU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

SISTEMATIZAREA RELAȚIILOR ȘI FENOMENELOR LEXICO-SEMANTICE ÎN VIZIUNEA ACAD. SILVIU BEREJAN

Systematization of the lexico-semantic relations and phenomena

Abstract: Starting from the advanced idea of acad. Silviu Berejan about the lexico-semantic relations and phenomena of the expression plane and of the content plan, this article identifies in the plan of expression the relations of homolexy, respectively the homolexis, the relations of paralex, respectively the paralexis, and the relations of heterolexy, respectively the heterolexis. In the content plan we identifies the homosemy relations, respectively the homosemants, the parasemy relations, respectively the parasemants, and the relations of heterosemy, respectively the heterosemantics, and finally, the relations of parasemolexy, respectively the parasemolexis, which occur simultaneously in the plan of expression and in that of content.

Key words: relations of homolexy, of paralex and of heterolexy, homolexis, paralexis and heterolexis, relations of homosemy, of parasemy and of heterosemy, homosemants, parasemants and heterosemantics and relations of parasemolexy, parasemolexis.

Rezumat: Pornind de la ideea avansată acad. Silviu Berejan despre relațiile și fenomenele lexico-semantică din planul expresiei și din planul conținutului, în articol se identifică în planul expresiei relațiile de omolexie, respectiv omolexele, relațiile de paralexie, respectiv paralexele, și relațiile de eterolexie, respectiv eterolexele, iar în planul conținutului se identifică relațiile de omosemie, respectiv omosemantele, relațiile de parasemie, respectiv parasemantele, și relațiile de eterosemie, respectiv eterosemantele și, în definitiv, în planul expresiei și în cel al conținutului se identifică simultan relațiile de parasemolexie, respectiv parasemolexele.

Cuvinte-cheie: relații de omolexie, de paralexie și de eterolexie, omolexe, paralexie și eterolexe, relații de omosemie, de parasemie și de eterosemie, omosemante, parasemante și eterosemante și relații de parasemolexie, parasemolexe.

0. Regretatul academician Silviu Berejan ar fi ajuns anul acesta, la 30 iulie, la vârsta de 90 de ani, iar la 10 noiembrie se împlinesc 10 ani de la trecerea lui la cele veșnice. Toate acestea constituie o ocazie oportună de a readuce în actualitate nu numai personalitatea omului, dar și realizările științifice ale eminentului lingvist Silviu Berejan. Am ferma certitudine că despre „omul de omenie” Silviu Berejan se va vorbi în comunicările multor

participanți la conferința noastră, din care considerente ne propunem ca în cele ce urmează să insistăm doar asupra unor aspecte referitoare la contribuția personală a savantului la studierea sistemului lexical.

1. Așadar, principala contribuție teoretică a academicianului Silviu Berejan în progresul teoretic și sistematizarea științifică a lexicologiei constă, în opinia noastră, în identificarea relațiilor și fenomenelor lexico-semantice existente între unitățile lexicale în planul expresiei și în planul conținutului unităților de vocabular, fapt ce a condus la elaborarea unei judicioase concepții generale cu caracter de sistem asupra lexicologiei în ansamblu și asupra fenomenelor lexicale în particular.

1.1. Luând în calcul faptul că semnul lexical este o unitate biplană, constituită din formă (semnificant) și conținut sau sens (semnificat), acad. Silviu Berjan a identificat prezența unui ansamblu de relații atât între semnificații unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem. Astfel, între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală a formelor** (cf.: **zefir**¹ s.m. „vânt lin, călduț, care suflă primăvara dinspre apus; vânt cald, plăcut” și **zefir**² s.n. „șesătură ușoară de bumbac mercerizat, de o singură culoare sau cu dungi colorate, din care se confecționează obiecte de lenjerie”); 2) **coincidență parțială a formelor** (cf.: **ablațiune** s.f. „transportare, prin acțiunea vântului, a apelor, a ghețarilor a materialului rezultat în urma dezagregării solului sau a rocilor” și **abluțiune** s.f. „spălare rituală a corpului, spre purificarea acestuia, recomandată de unele religii”); 3) **noncoincidență a formelor** (cf.: **omenie** s.f. „complex de calități alese, proprii unei persoane” și **nuditate** s.f. „stare a unei persoane nude”).

Examinând cu atenție relațiile identificate între semnificații prezentați anterior, constatăm că în cazul coincidenței totale a formelor semnificațiilor atestăm **prezența omolexiei** (format din gr. *homos* „identic; egal” și *lexis* „vorbă; enunț”) sau, în termeni tradiționali, a **omonimiei lexicale** (format din grec. *homos* „la fel” și *onyma* „nume”), în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de prezența altui fenomen lexical, a **paralexiei** (format din gr. *para* „lângă” și *lexis* „vorbă; enunț”) sau, în termeni tradiționali, a **paronimiei** (format din gr. *para* „lângă” și *onyma* „nume”) și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre **eterolexie** (format din gr. *heteros* „diferit” și *lexis* „vorbă; enunț”).¹

1.2. Prin urmare, relațiile de **omolexie** (omonimie) conduc la constituirea fenomenului lexical de omolexie (omonimie), având, în calitate de realizare concretă în sistemul lexical al limbii, **omolexele** (omonimele). Fără a insista în mod special asupra omolexiei și omolexelor, operând clasificări și identificări funcționale, formale, semantice și etimologice, continuăm să interpretăm acest fenomen lexical de limbă în mod similar cum am procedat în studiile noastre anterioare², aici limitându-ne doar la constatarea că relațiile de omolexie și omolexele se înscriu perfect în viziunea de sistem asupra lexicului, viziune elaborată de acad. Silviu Berejan.

1.3. În cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor între ei se stabilesc relații de **paralexie**, care își află manifestare direct în sistemul lexical al limbii în fenomenul paralexiei, aceasta având drept corespondente lexicale concrete **paralexele**. În situația în

care identificăm coincidența parțială a formei unor unități lexicale și lipsa de coincidență semantică, vorbim despre o relație specială existentă între planul de expresie al cuvintelor numită paralexie (format din gr. *para* „la fel; alături” și *lexis* „vorbă; enunț”) sau, în termeni tradiționali, **paronimie** (format din gr. *para* „la fel; alături” și *onyma* „nume”), având drept corespondente concrete în sistemul limbii **paralexele** sau **paronimele**. În această ordine de idei prezentăm mai jos seria paralexelor care au în comun elementele *foc-* (în germ. *Fokus*, fr. *focus*), *-foc* (în lat. *focus* „foc”) și *-tor*: *focal*, *a focaliza*, *focalizare*, *focalizator*, *focalizație*, *focometric*, *focometrie*, *focometru*, *focar*, *fochist*, *focos*, *focșor*, *foculeț*, *focușor*; *a înfoca*, *înfocare*, *înfocat*; *admirator*, *comutator*, *dregător*, *elevator*, *fermecător*, *indicator*, *înșelător*, *judecător*, *lingușitor*, *mișcător*, *omorător*, *trecător* etc.

Paralexia este o relație în planul expresiei și presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, fără a se identifica și o relație semantică între unitățile respective de vocabular (de exemplu, *atlas* „colecție de hărți” și *atlas* „țesătură lucioasă numai pe o singură față, folosită mai ales pentru rochiile de seară, pentru căptușeli sau fețe de plapumă”). Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexe sau paronime. Totodată, în legătură cu paralexia (paronimia), inclusiv cu paralexele (paronimele), urmează să constatăm că această relație pe linia planului de expresie nu prezintă interes pentru lexicologie și lexicografie și nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puțin cultivate paralexele sau paronimele se confundă deseori, creând dificultăți la decodificarea și la receptarea mesajului.

Așadar, paralexia sau paronimia este o relație dintre cuvinte foarte asemănătoare ca formă (diferența de formă se reduce la numai un sunet sau două), fără a avea vreo apropiere semantică. În general, paralexele se organizează, pe baza apropierii formale, în „serii paronimice”. Această relație se stabilește numai între două sau mai multe unități lexicale, dar nu între un cuvânt și o formă gramaticală a acestuia, adică între formele-tip ale aceleiași părți de vorbire. Astfel, relația de paralexie poate fi identificată între substantive (*abac – abacă*; *abilitate – agilitate*; *abuz – obuz*; *actual – actuar*; *adsorbție – absorbție*; *antigel – antigen*; *antinomie – antonimie*; *aerometrie – areometrie*; *argou – argon*; *avers – aversă*; *barbiton – barbotin*; *caic – caiac*; *calcan – calaican*; *calmar – calemar*; *cardan – cadran*; *compliment – complement*; *conjunctură – conjectură*; *elipsă – eclipsă*; *eminent – iminent*; *fard – fart*; *manej – menaj*; *mortal – mortar*; *padelă – pedală*; *spic-aspic*); adjective (*cauzal – casual*; *etic – epic*; *fiabil – friabil*; *flagrant – fragrant*; *oral – orar*); verbe (*a adapta – a adopta*; *a apropia – a apropria*; *a deconta – a decanta*; *a învesti – a investi*; *a releva – a revela*; *a preleva – a prevala*; *a simula – a stimula*).

De altfel, este necesar să subliniem că fenomenul paralexiei este prezent numai în situația în care atestăm similitudini de formă, fără a constata și similitudini semantice. Atunci când similitudinea formală este secundată de o similitudine semantică atestăm prezența unui alt fenomen lexico-semantic – parasemolexia, asupra căruia se va insista în capitoul privind existența simultană a relațiilor de similitudine din planul conținutului și din cel al expresiei unităților de vocabular.

1.4. În fine, ultimul tip de relații din planul expresiei sunt cele de eterolexie care în limbă se realizează cu ajutorul unităților numite eterolexe. În cazul eterolexelor constatăm lipsa totală (sau parțială) a coincidențelor în planul de expresie al cuvintelor. Pentru a exemplifica acest tip de relații și acest fenomen lexical, luăm la întâmplare câteva cuvinte din dicționar: *abajur, absolut, accent, aer, cârcotaș, colectiv, comoară, desinență, dohot* etc.

Eterolexele sunt cuvinte diferite ca formă și sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată. Deoarece au formă diferită și sens bine cunoscut, eterolexele nu creează dificultăți de înțelegere. În general eterolexele constituie marea majoritate a lexicului unei limbi, iar eterolexia prezintă situația normală a cuvintelor ca semne verbale. Cuvinte ca *nas/naș, masă/casă, deputat/derutat, joc/jos* etc. nu pot fi confundate niciodată, deoarece sunt termeni bine cunoscuți din limba comună.

2. Între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală a sensurilor** (cf. (livr.) *adagiu, aforism, apoftegmă, cugetare, dicton, maximă*, (ir.) *panseu*, (rar) *parimie, sentință*, (pop.) *zicere*); 2) **coincidență parțială a sensurilor** (cf.: *masă, scaun, fotoliu; copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a sta, a zbura, a pluti; mare – mic, lung – scurt, repede – încet, a urca – a coborî* etc.); 3) **noncoincidență a sensurilor** (cf.: *aliment; construcție; educație; furt, miros, sinceritate* etc.).

În urma examinării relațiilor existente între semnificații, constatăm că în cazul coincidenței totale a sensurilor semnificațiilor atestăm prezența **omosemiei lexicale** (format din gr. *homos* „la fel; semănător” și *sema* „sens”) sau a **sinonimiei** (format din gr. *syn* „cu” și *onoma* „nume”), în cazul coincidenței parțiale a sensurilor semnificațiilor este vorba de prezența altui fenomen lexical, a **parasemie** (format din gr. *para* „lângă” și *sema* „sens”), inclusiv a **antisemie** (format din gr. *anti-* „în contra; împotriva; opus” și *sema* „sens”) sau a **antonimiei** (format din gr. *anti-* „în contra; împotriva; opus” și *onoma* „nume”), și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență a sensurilor semnificațiilor vorbim despre **eterosemie** (format din gr. *heteros* „diferit” și *sema* „sens”)³.

În cele ce urmează vom examina atât relațiile identificate mai sus, cât și fenomenele lexicale corespunzătoare acestora. Așadar, relațiile identificate în planul conținutului pot conduce la apariția în limbă a următoarelor fenomene lexicale bazate pe aceste relații: **omosemia (sinonimia), parasemia, inclusiv antisemia (antonimia) și eterosemia**. Pătrunderea în esența acestor fenomene, evidențierea în cadrul lor a caracteristicilor proprii pentru limbă în general și a caracteristicilor specifice pentru fiecare limbă în parte este o necesitate obiectivă, dat fiind faptul că numai în acest fel se poate ajunge la interpretarea lor teoretică corectă în lexicologie și la descrierea lor adecvată în dicționar.

Renunțarea la terminologia tradițională (sinonimie, antonimie, paronimie etc.) a fost determinată de faptul că în această situație este vorba de unități ale planului de conținut, în timp ce termenii tradiționali se referă mai curând la planul de expresie.

2.1. **Omosemia (sinonimia)** este o relație existentă între două sau mai multe sensuri ale unor unități lexicale distincte și exprimă o echivalență semantică între sensurile respective, iar omosemantele lexicale sunt cuvinte cu sens identic și cu formă diferită,

aparținând la aceeași parte de vorbire. Pe lângă valoarea lor pur teoretică, omosemantele (inclusiv omosemia) au o maximă importanță pentru lexicologi și lexicografi în procesul de „studiere comparativă a sinonimelor” și de identificare a cuvintelor și a expresiilor echivalente pe baza unor principii științifice solide, întrucât de fiecare dată, când este necesar să aleagă între cuvintele sau expresiile echivalente sau aproape echivalente, lexicologul și lexicograful sunt obligați să identifice care dintre acestea are un caracter neutru în cea mai mare măsură, este lipsit de orice asociații emoționale, psihice sau situative. Omosemia, ca și omosemantele, nu este o invenție a lingviștilor, așa cum consideră unii specialiști (de exemplu, Bloomfield), ci un fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor forme diferite pentru a exprima unul și același sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

Criteriul principal pe baza căruia se delimitează omosemia de celelalte relații semantice este apropierea sau identitatea semantică și substituirea reciprocă în context, distingându-se și unele criterii suplimentare cum ar fi comunitatea denominativă, corelația obiectual-conceptuală, identitatea distribuțională etc. Tot în acest context este necesar a se avea în vedere, când este vorba de omosemie, că „în virtutea naturii semantice a sinonimelor definirea lor urmează să facă parte din categoriile semasiologice de bază aflate în relații de coordonare și să fie în orice caz derivate de la noțiunea de sens lexical al cuvântului”⁴. Din aceste considerente, S. Berejan consideră că unicul criteriu obiectiv de determinare a sinonimicității este identitatea semantică, existentă între două sau mai multe unități lexicale pe linia unuia dintre sensuri (sememe). Mai mult decât atât, același autor propune un procedeu special (bazat pe o formulă matematică) de determinare a nivelului de sinonimicitate a două sensuri, aparținând unor lexeme diferite. Totodată, S. Berejan, pornind de la faptul că „sensul cuvântului este determinat în întregime de relații, care se formează în rețeaua de opoziții ale cuvântului dat cu alte cuvinte din același câmp”, ajunge la concluzia că „relațiile de sinonimie sunt doar o varietate din mulțimea de relații ierarhice (etimologice, derivative, sintagmatice etc.) specifice elementelor câmpului verbal”⁵.

O definiție structurală a sinonimiei, de altfel apropiată de cea a lui S. Berejan, a propus M. Tușescu: „Vom numi sinonimie relația care face legătura între două sau mai multe semnificații în situația în care unul și același semem definește utilizarea acestora”⁶. Vom menționa că unii continuă să persevereze, de exemplu M. Grevisse, în ideea „nuanței de sens”, considerând că sinonimele sunt cuvinte care prezintă o analogie generală a sensurilor, dată fiind diferența între ele prin anumite nuanțe de accepție⁷.

În fine, se susține că sinonimia ar fi „o noțiune sincronică”, de exemplu V. Zveghințev și O. Vințeler, întrucât în seriile sinonimice sunt incluse cuvinte legate în utilizarea lor în diferite epoci, corespunzând unor subsisteme lexicale distincte din punct de vedere cronologic – arhaisme, neologisme sau cuvinte în întregime contemporane.

Fără a ne antrena în examinarea teoriei generale a omosemiei, vom stăruii în continuare asupra caracteristicilor distinctive ale omosemantelor. Deși acestea dispun de sens identic, majoritatea lor diferă prin caracteristicile lor funcționale, care sunt de trei tipuri: temporale, spațiale sau stilistice. În primul rând, este vorba de aspectul

cronologic, adică despre cuvinte din stratul lexical învechit sau de cele frecvente în limba contemporană, dar cu o mare vechime în limbă, și despre cuvintele noi, recent intrate în limbă, numite în mod impropriu neologisme. De exemplu: *primar* – (înv.) *județ*, *procator*, *vătăman*. În al doilea rând, cuvintele se diferențiază după frecvența lor în limba literară în raport cu graiurile locale, adică din punctul de vedere al răspândirii spațiale. De exemplu: *varză* – (Mold., Trans., Maram.) *curechi*; *pepene* – (reg.) *bostan*, (reg.) *boșar*, (reg.) *curcubete*, (reg.) *harbuz*, (reg.) *lubeniță*. În al treilea rând, unitățile lexicale sinonimice diferă din punctul de vedere al funcționării stilistice. Astfel, substantivele *abces*, *abdomen*, *apicultură*, *cancer*, *cupru*, *insectă*, *oră*, *secol*, *voce* etc. țin de stilul științific, în timp ce sinonimele lor *buboi*, *pântece*, *albinărit*, *rac*, *aramă*, *gază*, *ceas*, *veac*, *glas* – de limbajul popular. În acest context urmează să constatăm că în cadrul sinonimiei am atestat cazuri în care cele trei caracteristici funcționale (temporală, spațială și stilistică) se intersectează. Comp. *primar* – (reg.) *autist*, (Trans., Maram., Ban.) *birău*, (Trans., Ban., Olt.) *chinez*, (înv.) *județ*, (înv., Trans.) *jurat*, *procator*, *vătăman*.

Așadar, pentru a putea vorbi de omosemie (sinonime) este necesară existența mai multor condiții. Prima condiție esențială și obligatorie constă în faptul ca unitățile considerate omosemante (sinonime) să fie identice din punct de vedere referențial, adică să denumească același obiect din realitate. A doua condiție a existenței omosemiei este posibilitatea substituirii lor reciproce în context fără ca sensul global al mesajului să se modifice. În fine, a treia condiție a prezenței omosemiei este apartenența unităților considerate omosemante la aceeași variantă a limbii, fie această variantă teritorială (identitatea de repartitie geografică), fie ea variantă stilistico-funcțională.

În funcție de respectarea sau nerespectarea condițiilor evidențiate mai sus, omosemia (sinonimia) poate fi redefinită în două feluri: a) în sens restrâns, omosemia (sinonimia) presupune în mod obligatoriu identitatea de sens, de comportament contextual și de variantă funcțională a două sau mai multe cuvinte și b) în sens larg, omosemia (sinonimia) înseamnă că două unități se pot afla în relație de echivalență semantică, dacă desemnează în mod global același referent (obiect). Așadar, omosemia sau sinonimia este capacitatea limbilor de a utiliza mai multe forme pentru a exprima același sens, adică este un tip de relație semantică ce se stabilește între cuvinte care au înțelesuri atât de apropiate, încât le considerăm identice.

2.2. În cazul coincidenței parțiale a sensurilor unor cuvinte atestăm relații de **parasemie** și **antisemie (antonimie)**, corespondentele lor semantice concrete fiind parasemantele și antisemantele. De altfel, trebuie să reținem că apropierea semantică nu înseamnă decât asemănare, comunitate, dar în niciun caz identitate sau echivalență semantică. Astfel, dacă examinăm semantica verbelor mișcării (*a alerga*, *a călători*, *a se căra*, *a se cărăbăni*, *a se deplasa*, *a se duce*, *a fugi*, *a hoinări*, *a se întoarce*, *a merge*, *a se mișca*, *a păși*, *a pleca*, *a pluti*, *a pribegi*, *a se târi*, *a umbla*, *a veni* etc.), constatăm că toate aceste verbe exprimă ideea de mișcare, însă fiecare în parte conține un sem sau mai multe în plus, care se referă la viteza deplasării, la modul de deplasare, la locul deplasării, la condițiile de deplasare etc., așa încât aceste cuvinte dispun

de sensuri distincte și, prin urmare, nu sunt sinonime, deși în vorbirea obișnuită aceste trăsături distinctive se pot neutraliza, intrând astfel în relații de omosemie.

Așadar, **parasemia** (format din gr. *para* „lângă” și *sema* „sens”) este o relație semantică între planurile de conținut a două sau mai multe unități lexicale care constă în prezența unei comunități, dar nu echivalențe de sens. În plus, la exemplele de verbe parasemante prezentate mai sus, propunem în continuare o serie de parasemante aparținând unor alte părți de vorbire: substantive cu semul comun ”mobilier” – *balansoar, bar, berjeră, bibliotecă, blidar, bufet, canapea, canapeluță, casone, comodă, cufăr, cufăraș, cușetă, divan, dormeză, dormitor, dulap, dulăpior (dulăpaș), etajeră, fotoliu, iatac, jeț, jilț, ladă, lădiță, masă, măsuță (mescioară, meșișoară), măsoi, noptieră, pat, pătuc (pătucean, pătruleț, pătuț), policer, policioară, poliță, prici, raft, răftuleț, recamier, scaun, scăunel (scăunaș), scrin, servanță, sofa, stelaj, studio, șezlong, șifonier, taburet, trepied, tripod, vitrină* etc.; adjective cu semnul comun „diversitate” – *caleidoscopic, contrastant, deosebit, distonant, divergent, diversificat, diferit, divers, eclectic, eterodox, eterofon, eterogen, eteromorf, felurit, heteroclit, heterogam, heteromorf, împestriat, neuniform, petriț, peștericior, peșteriat, polifonic, polimorf, schimbător, variabil, variat* etc.; adverbe cu semul comun „în grabă” – *febril, imediat, iute, năvalnic, neîntârziat, numaidecât, rapid, repede, repejor, urgent* etc. Comparând sensurile cuvintelor prezentate mai sus, constatăm că acestea nu sunt cuvinte omosemante, ci parasemante, întrucât nu este vorba de coincidență semantică totală, ci de o coincidență parțială, care se reduce la prezența unui sem sau două seme comune.

2.2.1. În opinia lui S. Berejan, **antisemia (antonimia)** este o varietate a parasemiei, reprezentând un caz particular de parasemie. În baza acestui fapt, din categoria parasemantelor fac parte și cuvintele cu sens opus, numite **antisemante** sau, în terminologia clasică, **antonime**. Prin urmare, la nivel relațional, vorbim de antisemie, definită ca fenomen de limbă existent între unitățile lexicale cu semnificații diametral opuși, iar la nivel de realizare concretă a antisemiei vorbim despre antisemante, definite drept unități lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie și antisemante sau antonime este de aceeași natură ca și relația dintre gnoseologie și ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia ține de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele țin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei, adică de ontologie. Totodată, este necesar să reținem că antisemantele fac parte din aceeași parte de vorbire, ca și omosemantele.

2.2.2. Antisemia este practic o reflectare lingvistică a opozițiilor logice și este recunoscută de multă vreme ca o relație semantică dintre cele mai importante. În pofida existenței unui număr relativ mare de definiții privind acest fenomen semantic al limbii, totuși, în linii foarte generale, definiția antisemiei poate fi calificată ca fiind o relație de contrarietate, de opoziție semantică existentă între semnificațiile unor unități lexicale, din care motiv termenul antisemie, ca fenomen lexical specific planului de conținut, este preferabil celui de antonimie, fenomen lexical specific planului de expresie. În linii mari, antisemia se bazează de asemenea pe fenomenul contradicției logice, relație între două

asertiuni care, în virtutea sensului lor, nu pot fi adevărate simultan. Astfel, antonimia se prezintă ca o relație – în general binară – de complementaritate între utilizările lexe-melor având seme nucleare contrare, adică acestea sunt cuvinte care se opun, din punct de vedere semantic, direct unul altuia.

Opoziția sau contrarietatea logică, care constituie esența ontică a antisemiei, se manifestă prin distincții nete în cadrul uneia și aceleiași esențe (calități, relații, lucruri, acțiuni, stări, deveniri etc.), având și manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (confr.: *greu – ușor, aproape – departe, a urca – a coborî, sănătos – bolnav* etc.). Așadar, opoziția incompatibilității reale formează esența logică a antisemiei. În anumite situații, noțiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calității și exprimă o opoziție diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antisemiei (confr.: *tânăr – vârstnic, tânăr – bătrân*). În anumite situații, opoziția pozitiv/negativ pe care se bazează antisemia maschează aspecte complexe. Astfel, unele varietăți de antisemie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: *mare – mijlociu – mic; partizanat – indiferență – adversitate*).

În felul acesta antisemia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

În virtutea faptului că semasiologia și lexicografia contemporană acordă antisemiei o semnificație extinsă, fără a o reduce la unități calitative, la cuvinte cu rădăcină comună (omorizice) sau la cuvinte cu rădăcină diferită (eterorizice), este necesară identificarea unei tipologii a relațiilor de opoziție pe care se bazează antisemia lexicală. Examinând atent și detaliat relațiile logice de opoziție pe care se sprijină antisemia, am constatat că acestea se manifestă sub următoarele varietăți:

1) Opoziție contrară care exprimă noțiuni simetrice de limită, între care există unități intermediare (confr.: *tânăr – netânăr – vârstnic – bătrân; rece – nerece – răcoros – cald – fierbinte*), această varietate de opoziție fiind cea mai caracteristică și cea mai frecventă.

2) Opoziție complimentară care se caracterizează prin lipsa unor termeni intermediari (confr.: *viu – mort, împreună – separat, liber – ocupat, a construi – a distruge* etc.).

3) Opoziția vectorială care constituie o relație cu direcții (acțiuni, caracteristici etc.) contrar opuse (confr.: *a se ridica – a coborî, a intra – a ieși, monarhic – antimonarhic* etc.).

Toate aceste tipuri sau varietăți de opoziții constituie baza logico-semantică a antisemiei și a claselor de antisemane. Adică antisemia se bazează pe prezența unei trăsături semantice comune, a unui sem comun, care îndeplinește funcția de element unificator și de bază reală a opoziției. Cu alte cuvinte, antisemia se prezintă în calitate de dedublare a unității în realități contrarii, determinând concomitent limita de manifestare a unei calități, acțiuni, relații și indicând simultan relația indisolubilă a contrariilor pentru fiecare manifestare concretă a esenței. Modelele logice ale opozițiilor se concretizează în limbă în modelele respective de antisemie, iar antisemia, la rândul ei, se actualizează în cuvinte concrete care exprimă sensuri opuse sau contrare.

Tot în acest context urmează să amintim că există antonime absolute în situația în care cuvintele antisemante sunt monosemantice și parțiale în situația în care cuvintele care se află în relații de opoziție sunt polisemantice, relația de antonimie stabilindu-se pe linia unuia dintre sensuri.

În ceea ce privește antisemantele, este necesar să amintim că acestea se manifestă în limbă în blocuri constituite din două unități cu sensuri diametral opuse pentru aceeași esență: stare materială (confr.: *bogat – sărac*), aspect exterior (confr.: *frumos – urât, mare – mic*), existență (confr.: *a se naște – a muri*), culoare (confr.: *alb – negru*), manifestare umană (confr.: *a spune – a tăcea, a face – a desface*), caracteristică a persoanelor (confr.: *bărbat – femeie, tânăr – bătrân*), nume de animale (confr.: *oaie – berbec, găină – cocoș, leu – leoaică*), calitate a obiectelor (confr.: *proaspăt – stătut, proaspăt – băhlit* etc., etc.

Este important să menționăm că relațiile de antisemie se stabilesc între cuvintele care aparțin uneia și aceleiași părți de vorbire. Astfel, antisemante pot fi substantivele (confr.: *lumină – întuneric, zi – noapte, război – pace* etc.), adjectivale (confr.: *mare – mic, fierbinte – rece, înalt – scund, deștept – prost* etc.), adverbele (confr.: *aici – acolo, acum – atunci, departe – aproape* etc.), verbele (confr.: *a veni – a pleca, a sui – a cobori, a se bucura – a se întrista* etc.), pronumele (*toți – nimeni, tot – nimic* etc.), prepozițiile (confr.: *în – din, înspre – dinspre, pe – sub* etc.). Să reținem că, în baza materialului examinat, putem trage concluzia că nu intră în relații de antonimie cuvintele ce denumesc obiecte, cantități concrete, nume de persoane, pronumele interogative, conjuncțiile și interjecțiile.

Antisemantele pot include atât cuvinte cu rădăcină diferită, numite eterorizice (confr. *bun – rău, a veni – a se duce, viitor – trecut* etc.), cât și cuvinte cu rădăcină comună, numite omorizice (confr.: *moral – imoral, virtuos – nevirtuos, acord – dezacord, cunoscut – necunoscut, a face – a desface* etc.).

Cuvintele polisemantice, în funcție de sensul lor concret, intră în serii antisemante diferite (confr.: *a accepta – a abandona, a accepta – a combate, a accepta – a contesta, a accepta – a detesta, a accepta – a evita, a accepta – a nega, a accepta – a părăsi, a accepta – a refuza, a accepta – a renunța, a accepta – a reprima, a accepta – a respinge; limpede – adânc, limpede – confuz, limpede – glodos, limpede – încălțit, limpede – închis, limpede – înăbușit, limpede – înnorat, limpede – întunecat, limpede – întunecos, limpede – murdar, limpede – necurat, limpede – neînțeles, limpede – nelămurit, limpede – obscur, limpede – tulburat, limpede – turbure* etc.).

2.3. În cele din urmă, acad. S. Berejan identifică relațiile de **eterosemie** în situația în care este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, iar și corespondentele lor semantice sunt numite **eterosemante**. Așadar, eterosemia este o relație semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantice diferite, din câmpuri sau micro sisteme lexicale distincte, care includ unități lexicale cu sensuri îndepărtate: *albastru, ananas, animal, cavitate, cântec, color, a cultiva, cultură, a desface, doctor, distrofie, electricitate, a elimina, laborios, laringe, a linge, literatură, a mânca, meteahnă, milos, muzică, negru, om, plantă, poezie, repede, simfonie, taburet, univers, vagabond, verdeață* etc.

3. Materialul de limbă examinat, dar și logica fenomenelor de limbă ne-a determinat să intuim existența a încă unui tip de relații, neidentificate de acad. Silviu Berejan – este vorba de o relație specială dintre cuvinte care se manifestă atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului.

Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatică se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie, în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omoemie, parasemie și eterosemie, și, în al treilea rând, în planul expresiei și al conținutului simultan, de această dată fiind vorba de paronimie, dacă facem uz de un termen tradițional.

Paronimia (format gr. *para* „lângă; aproape” și *onyma* „nume”) este definită în mod tradițional în calitate de relație existentă între două sau mai multe cuvinte care se deosebesc semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor. Astfel, în mod tradițional, paronimia este definită ca relație existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unități lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt absolut diferite ca sens și care sunt întrebuințate uneori greșit unele în locul altora din cauza necunoașterii sensului lor, adică paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma lor exterioară”. În capitolul consacrat paralexiei, paronimia s-a identificat cu paralexia, definind paralexia ca o relație între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, adică o relație dintre unele cuvinte asemănătoare ca formă, însă absolut diferite ca sens. Așa cum a constatat acad. S. Berejan, în cadrul relațiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie și eterolexie, există paralexia, paronimia fiind calificată drept un caz particular de paralexie. De altfel, cei mai mulți specialiști reduc paronimia la existența unor simple apropieri fonetice între cuvinte.

O opinie separată în problema explicării paronimiei a lansat I. Melniciuc, constatând că „dificultățile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componentei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță, principal – principial*), dar și în faptul că unele paronime au radical comun, deci și o anumită apropiere semantică (*a călca – a încălca, interesant – interesat, anual – anuar*)”⁸. Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puțin în spațiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezența unei apropieri nu numai formale, ci și semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicționarul lui S. Constantinescu. *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*, autorul „Cuvântului-înainte” subintitulat ingenios „Invitație la dezbatere”, S. Șerban, susține: „Pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudoomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidență, în baza relației omonimie/sinonimie și paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime”. Astfel, se constată că ceea ce merită reținut este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime și antonime)” și ca urmare se ajunge

la concluzia că „paronimele sunt grupuri/cupluri de cuvinte care contractează nonidentitatea formală și nonidentitatea semantică, situându-se, astfel, între sinonime și omonime – uneori și antonime – și individualizându-se cu suficientă precizie”⁹. Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate pseudo-omonime, datorită asemănării corpului sonor, și pseudosinonime, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind pseudoomonime, prin formă, și pseudosinonime, prin conținut, „organizându-se după principiul non-identității formale și semantice”. Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea lexicoformală, care le apropie de omonime – paronimele diferențiate prin cel mult două foneme – și b) valoarea lexicosemantică, care le apropie de sinonime – paronimele diferențiate prin mai mult de două foneme.

Pe lângă relațiile paronimiei cu omonimia și sinonimia, au fost constatate și anumite interferențe între paronimie și antisemie (antonimie). Astfel, s-a stabilit existența unor antisemante (antonime) autentice care sunt, concomitent, și paronime autentice. În acest sens sunt concludente cuvintele *emergent/imergent*, împrumutate din fr. *émergent/ immergent*. Primul termen se referă la radiații și are semnificația „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut”, iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină și are sensul „care străbate un mediu oarecare”. Relația de antisemie (antonimie) dintre acești termeni, care sunt, de altfel, și paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conține ideea de „ieșire”, iar sensul celui de-al doilea termen – ideea de „pătrundere”. O situație similară constatăm și în cazul substantivelor *emersiune* „ieșire parțială a unui corp dintr-un lichid” și *imersiune* „scufundare parțială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan și paronime, și antonime.

Prin tradiție, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviștii au extins noțiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, atjungând la câteva mii de unități, adică studiile concepute în mod tradițional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două sunete (semne grafice). În prezent, acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat, întrucât acesta a ajuns să fie în contradicție cu realitatea de limbă și, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor și cuvintele diferențiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp.: *aberant – aberativ, abnegare – abnegație, accept – accepție, acces – accesiune, acrobație – acrobatică* etc. În cazul când diferența dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice), paronimele sunt numite absolute, iar când diferența constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice), ele sunt numite relative.

Prin urmare, paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice. Tocmai formele și sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a unităților respective. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie

să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie sau cvasiomolexie), cât și la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezența unei pseudosinonimii sau pseudoomosemii).

În fine, ținem să facem încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene identice, adică denumesc același fenomen lexical. În același timp, se cere să avem în vedere că paralexia (inclusiv paronimia) presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, iar în situația când atestăm existența între două sau mai multe unități de vocabular a coincidenței lor formale și semantice constatăm prezența unui alt fenomen lexicosemantic, pe care propunem să-l numim **parasemolexie** (format din gr. *para* „lângă; aproape”, *sema* „sens” și *lexis* „vorbă; enunț”). Așadar, parasemolexia afectează atât forma, cât și conținutul unităților lexicale și se individualizează prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite **parasemolexe**. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexie. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *anual* „care durează un an” (fr. *annuel*, lat. *annualis*, derivat al substantivului *annus* „an”) și *anuar* „publicație anuală a unei instituții științifice” (fr. *annuaire*, derivat al s. lat. *annus* „an”); *familial* „privitor la familie; destinat familiei” (fr. *familial*, derivat al s. lat. *familia* „familie”) și *familiar* „(despre atitudini, comportări, limbaj etc.) care este lipsit de pretenții; ca în familie” (fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *familia* „familie”); *locatar* „persoană care locuiește stabil într-un imobil; chiriaș” (fr. *locataire*, derivat al vb. lat. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”) și *locator* „persoană care dă în locație un lucru” (engl. *locator*, lat. *locator*, derivat al vb. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”); *glacial* „de gheață; rece ca gheața; care îngheață” (fr. *glacial*, lat. *glacialis*, derivat al s. *glacies* „gheață”) și *glaciari* „provenit din topirea ghețarilor; rezultat în urma acțiunii ghețarilor” (fr. *glaciaire*, format din s. lat. *glacies* „gheață”); *a evoca* „(fapte, evenimente din trecut) a readuce în memorie” (fr. *évoquer*, lat. *evocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”) și *a invoca* „a chema în ajutor (mai ales o divinitate)” (fr. *invoquer*, lat. *invocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”); *a migra* „(despre colectivități) a se deplasa dintr-o regiune sau dintr-o țară în alta (pentru a căuta condiții prielnice de trai)” (fr. *migrer*, lat. *migrare* „a migra”), *a emigra* „a pleca din patrie și a se stabili (definitiv sau temporar) în altă țară; a se expatria” (fr. *émigrer*, lat. *emigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”) și *a imigra* „a veni într-o țară străină pentru a se stabili aici” (fr. *immigrer*, lat. *immigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”); *literal* „literă cu literă; textual, exact” (fr. *littéral*, lat. *litteralis*, derivat al s. *littera* „literă”) și *literar* „referitor la literatură, de literatură (fr. *littéraire*, lat. *litterarius*, derivat al s. *littera* „literă”); *original* „(despre acte, documente, opere de artă, fotografii etc.) care constituie forma de origine; produs pentru prima oară” (fr. *original*, lat. *originalis*, format din s. *origo*, *-oginis* „origine”) și *originar* „în forma de la început; de origine; inițial” (fr. *originare*, lat. *originarius*, format din s. *origo*, *-oginis* „origine”), *temporar* „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp”

(fr. *temporel*, format din s. lat. *tempus* „timp”) și *temporal* „care e de scurtă durată; care durează puțin timp; vremelnic; trecător; provizoriu” (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, format din s. *tempus* „timp”) etc.

Din exemplele prezentate anterior putem constata că parasemolexele se disting nu numai prin similitudine fonetică, ceea ce le apropie de paralexie, ci și prin similitudine semantică, ceea ce le apropie de parasemie, din care cauză sunt numite parasemolexe, iar relația respectivă – parasemolexie.

4. Ca urmare a identificării de către acad. Silviu Berejan a relațiilor existente între unitățile lexicale în 1) planul expresiei (omolexie, paralexie și eterolexie) și 2) în planul conținutului existent (omosemie, parasemie și eterosemie) au fost identificate și unitățile lexicale corespunzătoare: omolexia, paralexia și eterolexia, pe de o parte, și omosemia, parasemia și eterosemia, pe de altă parte. Mai mult decât atât, acest lucru a permis să identificăm încă un tip de relații – parasemolexia, care se manifestă simultan atât în planul expresiei, cât și în cel al conținutului.

Acceptarea existenței acestor relații și a fenomenor lexicale corespunzătoare ne permite să prezentăm acest compartiment al lexicologiei într-o viziune sistemică constând din fenomene lexico-semantică justificate și interdependente, probă concludentă servind în această ordine de idei manualul de lexicologie elaborat și editat de Institutul de Filologie¹⁰.

Referințe bibliografice

¹ Бережан С., *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 93-97.

² A se vedea: Bahnaru V., *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Editura Știința, 2009, p. 79-108; Bahnaru V., *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Editura Știința, 2008, 54-74; *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Service, 2013, p. 130-135.

³ Бережан С., *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 93-97.

⁴ Звегинцев В., *Замечания о лексической синонимии*. // Вопросы теории и истории языка. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963, p. 129.

⁵ Бережан С., *Теория семантических полей и синрнимия*. // Проблемы языкознания. Москва: Наука, 1967, 166.

⁶ Tuțescu M., *Précis de sémantique française*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 109.

⁷ Grevisse M., *Précis de grammaire française*. Paris: Edition Duculot, 1969, p. 27.

⁸ Melniciuc I., *Mic dicționar de paronime*. Chișinău: Editura Lumina, 1979, p. 5.

⁹ Șerban S., *Cuvânt înainte (Invitație la dezbatere)*. // Constantinescu S., *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*. București: Editura Științifică, 1994, p. 5-6.

¹⁰ *Lexicologia practică a limbii române*. Redactor responsabil Vasile Bahnaru. Chișinău: Profesional Service, 2013, p. 130-153.